

# Dějiny přírodních věd v českých zemích (12. část)

## Alchymie

„Středověká nauka na bázi chemie a spekulativní filozofie usilující o docelení transmutace běžných kovů na zlato, objev univerzálního léku na všechny nemoci a nalezení prostředků k dosažení nesmrtelnosti“

Tímto nepřilíš lichotivým pojmem již dnes bývá označována pouze nahodilá, nesystematická činnost nepřilíš seriózního charakteru,



Obr. 1. Kutnohorské muzeum alchymie

spojovaná povětšinou s pokusy s přírodními látkami. V našem exkurzu do dějin českých přírodních věd však i my učiníme pokus a podíváme se na pojem „alchymie“ nezaujatě a s pochopením jejího místa v běhu historie. Všechny velké kultury – jak arabská, tak indická nebo čínská – měly svá alchymistická období. Stejně tak je tomu u kultury evropské, která je navíc ostatními kulturami zásadně ovlivněna.

Ve prospěch alchymie hovoří a rovněž je nesporné, že alchymisté rozpoznali, popsali a připravili mnoho chemických, medicínských a průmyslových látek, používali k jejich přípravě originální metody, a proto je alchymie, přesněji až ta pokročilejší od 19. století, považována za předchůdkyni moderní chemie. Nezanedbatelný význam ovšem má i pro metalurgii a lékařství.

Alchymii se v celém jejím vývoji prolínaly dva proudy – praktický a magický. Praktický navazoval na činnost řemeslníků – barvířů, zlatníků, vinařů ad. Magický měl návaznost na činnost astronomů a astrologů. Přestože oba proudy vycházely z nepřesných, či vyloženě falešných teoretických pozic, vedly k experimentálnímu přístupu k chemii nebo dalším oborům (metalurgii, medicíně).

Původním cílem „Velkého díla – Opus Magnum“ alchymistů byla duchovní dokonalost v lidech a ve vesmíru. Alchymisté vycházeli z aristotelovského pojetí čtyř ži-

vlů, které doplnili o „ideálně čisté“ látky: síru a rtuť (arabský učenec Džabír-Geber, 9. století). Teoreticko-magický myšlenkový základ vedl alchymisty jednak k pokusům o „transmutování“ méně vzácných kovů ve zlato, jednak k hledání univerzální všemocné látky (elixír, kámen mudrců), která nejen dokázala „tingovat“ olovo ve zlato, ale též transmutovat krev, a zajistit tak věčný život, resp. nesmrtelnost. Jakkoliv toto úsilí bylo neplodné, vedlo k získání mnoha poznatků a zkušeností s operacemi a konstrukcemi chemických aparatur – vodní, tavné a pískové lázně, baňky, trubice a křivule pro kalcinaci, sublimaci, tavení, krystalizaci, destilaci.

První domácí zmínku o alchymii lze číst v *Nové radě* Smila Flašky z Pardubic (1395). Nejstarším alchymistickým rukopisem českého původu, i když latinsky psaným, je pravděpodobně traktát Jana Těšínského *Processus de lapide philosophorum* (1412) a *Aenigma de lapide* (znám až z 16. století pod názvem Alchymie Jana Těšínského kněze).



Obr. 2. Alchymista při hledání elixíru

Jedním z prvních známějších českých alchymistů je Jan z Lazu, který je patrně autorem spisu *Mistra Antonia z Florencie Cesta spravedlivá v alchymii* (1457).

V Čechách dosáhla alchymie vrcholu v 16. a počátkem 17. století, za vlády císaře Rudolfa II. Podporovala ji však po vzoru císaře i domácí šlechta – Vilém z Rožmberka, Jan Zbyněk Zajíc z Hasenburka, Václav Vřesovec z Vřesovic, Trčka z Lipé ad.

K literárně činným alchymistům patřili Vojtěch Ratispanský, Jan Voják, litomyš-

ský Jan Černý (*Process chymický*) a Antonín z Roupova, který napsal rozsáhlý a systematický recept na čištění síry.

Alchymii se zabýval i nám již známý rybníkář Jakub Krčín a též Tadeáš Hájek z Hájku, neboť k jeho povinnostem patřilo zkoušet alchymisty usilující o vstup na dvůr Rudolfa II. K nejznámějším dvorním alchymistům té doby patřili Angličan F. Kelly, Skot A. Seton nebo Polák M. Sendivoj. K nejvýznamnějším pracím tohoto období se řadil spis *O drahokamech a kamenech* osobního Rudolfova lékaře Anselma Boetia de Boodta.



Obr. 3. Bavor mladší Rodovský z Hustiřan

Na svých toulkách po Evropě zavítal do českých zemí také Paracelsus (1537), který byl povolán jako lékař Janem z Lipé do Moravského Krumlova. Paracelsovy lékařské praktiky (používání kovových přípravků a zejména „učení o síře, rtuti a soli“) však v rodině českého šlechtice nepadly na úrodnou půdu, stejně tak jako později v rodině Žerotínů, kam svou působnost od pánů z Lipé přesunul. Nicméně jeho učení silně ovlivnilo Bavora mladšího z Hustiřan, který je považován za nejvýznamnějšího představitele alchymie konce 16. století u nás. Z období 1576 až 1595 jsou dochovány čtyři jeho spisy (*Kniha o dokonalém umění chymickém*, *Česká alchymie*), dílem překlady evropských autorů, dílem opisy a záznamy jejich děl. Roku 1591 Bavor dokončil rukopis *Řeči filozofické*, který se zdá být původní učebnicí alchymie.

V současné době je v alchymii opět hledán její ezoterní, obrazný a psychologický význam.

(jk; pokračování – Vznik rudolfínského střediska v Praze, Tycho Brahe)